

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.3.10>

КОНЦЕПЦІЯ ПОЗАКОНКУРСНОГО ОСКАРЖЕННЯ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Трубаков Євген Олександрович,

orcid.org/0009-0006-1005-0046

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Статтю присвячено концепції позаконкурсного оскарження фраздаторних правочинів, відносно новому для вітчизняної цивілістики явищу, що сформувалося в практиці Верховного Суду починаючи з 2018 року. Простежено еволюцію судової доктрини: від обмеженого підходу (визнання фраздаторними правочинів лише у сферах банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчого провадження) до новітньої позиції, згідно з якою фраздаторним може бути визнано будь-який правочин, вчинений з наміром заподіяти шкоду кредиторі.

Метою дослідження є аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду регулювання таких правочинів поза межами спеціальних (конкурсних) процедур, а також обґрунтування потреби в їхньому нормативному закріпленні у процесі рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України. На основі римської конструкції *actio Pauliana* та порівняльно-правового аналізу німецької та італійської доктрин розкрито суб'єктивну та об'єктивну сторони фраздаторного правочину, а також систематизовано ознаки фраздаторності, вироблені судовою практикою.

Особливу увагу приділено правовому становищу добросовісного набувача, яке в українському праві залишається вразливим, та проблемі правових наслідків фраздаторних правочинів, зокрема збереженню підходу абсолютної недійсності на противагу європейській моделі відносної недійсності (непротиставності) правочину.

Доведено, що українська доктрина позаконкурсного оскарження постала внаслідок екстенсивного поширення механізмів конкурсного заперечення, що призвело до змішування інструментів різної правової природи. Автор обґрунтовує необхідність функціонального розмежування цих інститутів: закріплення позаконкурсного оскарження в Цивільному кодексі України, а конкурсного – у Кодексі України з процедур банкрутства.

Сформульовано пропозиції щодо впровадження нових способів захисту кредитора (слідування вимоги за майном, накладення арешту, зміна черговості задоволення вимог, скасування пріоритету нового кредитора при передачі боржником майна у заставу або іпотеку), а також нормативного закріплення презумпції обізнаності набувача про шкідливий характер правочину та визначення статусу добросовісного набувача.

Ключові слова: рекодифікація цивільного законодавства, фраздаторні правочини, недійсність правочинів, *actio Pauliana*, способи захисту цивільних прав.

Trubakov Yevhen. The Concept of Non-Insolvency Challenge of Fraudulent Transactions in Ukraine: Current State and Development Prospects

This article examines the concept of the non-insolvency challenge of fraudulent transactions, a doctrine relatively novel to Ukrainian civil law that has emerged in the case law of the Supreme Court since 2018. The author traces the evolution of judicial doctrine from an initial, narrow approach (which recognised the fraudulent character of transactions only within bankruptcy proceedings, the insolvency of banks, and enforcement proceedings) to the current position, according to which any transaction concluded with the intent to harm the creditor may be qualified as fraudulent.

The purpose of the study is to analyse domestic and foreign approaches to the regulation of such transactions outside of special (insolvency) proceedings, and to substantiate the need for their normative consolidation in the course of the ongoing recodification of the Civil Code

of Ukraine. Based on the Roman *actio Pauliana* and a comparative analysis of German and Italian doctrines, the article reveals the subjective and objective elements of a fraudulent transaction and systematises the markers of fraudulent character developed in judicial practice.

Particular attention is paid to the legal position of the *bona fide acquirer*, which remains insufficiently protected under Ukrainian law, and to the problem of the legal consequences of fraudulent transactions, in particular to the retention of the model of absolute invalidity, as opposed to the European model of relative ineffectiveness (*non-opposability*) of the transaction. The author argues that the Ukrainian doctrine of non-insolvency challenge has emerged as a result of the extensive expansion of insolvency-based avoidance mechanisms, which has led to the conflation of instruments of *ta* different legal nature. The article substantiates the need for a functional delimitation of these legal institutions: the consolidation of the non-insolvency challenge in the Civil Code of Ukraine, and of the insolvency-based one in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

Proposals are formulated for the introduction of new remedies for the protection of the creditor (the claim following the asset, provisional attachment, the rearrangement of the order of satisfaction of claims, and the defeat of the priority of the new creditor in cases where the debtor pledges or mortgages the asset), as well as for the normative consolidation of the presumption of the acquirer's awareness of the prejudicial nature of the fraudulent transaction and the determination of the status of the *bona fide acquirer*.

Key words: recodification of civil law, fraudulent transactions, invalidity of transactions, *actio Pauliana*, remedies for civil rights.

Постановка проблеми. Концепція фrawdаторних правочинів є порівняно новим явищем для української цивілістики, яка знайшла своє поширення у практиці Верховного Суду. Якщо звернутися¹ до даних з Єдиного державного реєстру судових рішень, то перші посилання на цю доктрину датуються 2018 роком. Протягом цього порівняно нетривалого періоду практика застосування зазначеної концепції зазнала помітних змін. На початковому етапі становлення досліджуваної доктрини, у 2019 році, Велика Палата Верховного Суду виходила з того, що фrawdаторні правочини регулюються українським законодавством лише у визначених сферах, а саме у банкрутстві, неплатоспроможності банків та виконавчому провадженні [1]. Натомість у 2024 році Велика Палата Верховного Суду відступила від цього підходу та визнала, що фrawdаторним може бути будь-який правочин поза межами процедур банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчого провадження, оскільки він «не має вчинятись з метою заподіяти зло (тобто здійснити зловживання правом) і втілювати цей намір.

Інакше такий правочин має кваліфікуватись судами як фrawdаторний та, за наявності відповідної позовної вимоги, має бути визнаний недійсним» [2].

Суттєве розширення сфери застосування концепції фrawdаторних правочинів, а також наслідки, які вона спричиняє, а саме недійсність правочину та потенційна втрата набувачем права на спірне майно, дають підстави розглядати таку ситуацію як втручання у право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Одним із критеріїв несвавільності втручання у право на мирне володіння майном є законність такого втручання, яка, з-поміж іншого, передбачає «якісні вимоги, зокрема щодо доступності та передбачуваності» законодавства [4]. В Україні триває процес рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України. До проекту оновленого Цивільного кодексу України [5] вже внесені відомі судовій практиці, проте нові для кодифікованого законодавства концепції як доктрина *venire contra factum proprium* (стаття 14) та доктрина *alter ego* (стаття 131). З огляду на потребу в забезпеченні передбачуваності та прогнозованості законодавства у сфері недійсності правочинів і захисту прав на майно доцільно, щоб концепція фrawdаторних правочинів також посіла належне місце

¹ Запити «фrawdаторні правочини» та «фrawdаторний правочин» у строчці «Пошук за контекстом» із застосування фільтру «Касаційна» у строчці «Інстанція» станом на 19.05.2026 на сайті ЄДРСР за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/>.

у структурі оновленого Цивільного кодексу України.

Метою цієї статті є аналіз вітчизняного та зарубіжних підходів до регулювання фраздаторних правочинів поза процедурами банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчого провадження, а також їх правових наслідків; обґрунтування необхідності ширшого нормативного регулювання правових наслідків позаконкурсного оскарження фраздаторних правочинів, визначення місця нормативного закріплення цієї правової конструкції в законодавстві України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика фраздаторних правочинів у вітчизняній цивілістичній доктрині є відносно новою та ще не має усталеного концептуального опрацювання. Окремі аспекти цієї теми досліджували В.І. Крат [6], О.А. Беляневич [7], О.І. Надієнко [8], П.С. Ципляк [9], О.І. Зозуляк [10], Т.Г. Попович [10] та інші автори. У наукових працях і правових позиціях цих дослідників основну увагу зосереджено на ознаках фраздаторності, співвідношенні фраздаторного та фіктивного правочину, а також на питаннях захисту прав кредиторів. Водночас у цій сфері зберігається потреба в подальшому теоретичному осмисленні та дослідженні іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Доктрина фраздаторних правочинів базується на римському праві. В країнах континентального права вона більш відома як пауліанський позов (*actio Pauliana*). У літературі зазначається, що назва ймовірно походить від імені її засновника, претора Луція Емілія Павла (Lucius Aemilius Paullus). Доктрина надавала кредиторам спосіб захисту від недобросовісних дій боржника, спрямованих на умисне зменшення його майна з метою ухилення від виконання зобов'язань (*fraus creditorum*). У таких випадках претор надавав кредиторам позов, спрямований проти боржника або третьої особи – набувача майна. Особливістю цього виду римського позову було те, що третя особа – набувач майна повинна була знати, що боржник діяв на шкоду кредиторам, крім випадків, коли майно передавалося за безоплатними правочинами.

Результатом задоволення *actio Pauliana* була недійсність правочину щодо відчуження майна та його повернення до боржника (реституція) [11, с. 119–120].

Українська судова практика, в якій сформувалася доктрина фраздаторних правочинів, у загальних рисах повторює класичну модель *actio Pauliana*. Із судових рішень Верховного Суду можна виокремити такі ознаки фраздаторного правочину:

1) він є проявом зловживання суб'єктивним цивільним правом та вчиняється всупереч принципу добросовісності, тобто порушує приписи статей 3 та 13 Цивільного кодексу України [12];

2) метою укладення фраздаторного правочину є унеможливлення сплати заборгованості, незалежно від підстави її виникнення (цивільно-правовий договір або завдані збитки), або виконання судового рішення про стягнення боргу [12]. Іншими словами, по-перше, правочин може бути кваліфікований судом як фраздаторний навіть до того, як вимога кредитора буде підтверджена судовим рішенням, по-друге, що не завжди очевидно, фраздаторним може бути визнаний тільки той правочин, який унеможливає виконання боржником виключно грошового зобов'язання на користь кредитора (унеможливлення сплати боргу або судового рішення про стягнення боргу). Насправді саме такий підхід до фраздаторних правочинів відповідає німецькій цивілістичній доктрині, в якій ця теза пояснюється тим, що якщо первинний зобов'язок боржника з передачі речі виконати об'єктивно неможливо (наприклад, через відчуження товару третій особі, а не кредитуру), то вимога кредитора забезпечується вторинним зобов'язанням боржника відшкодувати кредитуру збитки у грошовій формі. Якщо боржник зберігає достатню для відшкодування кредитуру грошову платоспроможність, неможливість виконання ним первинного зобов'язання (наприклад, унаслідок відчуження третій особі товару, що підлягав передачі кредитуру) не наділяє останнього правом на пред'явлення *actio Pauliana* [13, с. 147–148]. Не можна виключати, що кредитор може пред'явити позов щодо фраздаторності правочину

після відчуження боржником майна, яке мало бути йому передане, до стягнення з боржника збитків в судовому порядку, аргументуючи це недостатністю майна боржника для відшкодування збитків, проте це в будь-якому разі вже буде пов'язано саме із грошовою вимогою;

3) під час кваліфікації правочину як фраздаторного слід враховувати правовий статус як боржника, так і набувача майна, зокрема рівень усвідомлення ними наслідків власних дій. Змістовно таке усвідомлення передбачає, що учасник правовідносин має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а й про обсяг прав інших осіб та порядок їх набуття і здійснення. Наявність такого усвідомлення презюмується за умови хоча б однієї з таких обставин: особа не вперше перебуває у відповідних правовідносинах; ці правовідносини мають тривалий характер; особа є учасником інших аналогічних правовідносин [12].

У судовій практиці відзначається також низка не менш важливих ознак фраздаторного правочину, таких як «відчуження майна за наявності значної непогашеної заборгованості» [14]; вчинення правочину щодо відчуження майна боржника після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості (зауважується, що в такому випадку головним є доведення того, що боржник розумів, що таким чином він ухиляється від її сплати) [14]; відчуження майна за безвідплатним правочином або за оплатним, проте коли ціна є значно заниженою [14]; укладення правочину із пов'язаною особою (у цьому випадку не використовується термін «пов'язана особа» із будь-якого іншого нормативного акту, який оперує цим терміном, проте уточнюється, що такими особами є, зокрема родичі або юридична особа, яка контролюється боржником) [14]; «після відчуження майна у боржника відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором» (цей приклад описує тільки один окремий випадок, оскільки слід визнати загальним правилом, що ознак фраздаторності правочин набуває, коли внаслідок його укладення боржник не має можливості повністю або частково

задовольнити вимоги кредитора. Саме такий підхід можна знайти в італійській цивілістичній доктрині [15, с. 73]) [14]; також суду при кваліфікації правочину фраздаторним необхідно надавати оцінку моменту укладення договору. Вочевидь, мова йде про те, що такий правочин зазвичай вчиняється тоді, коли боржник усвідомлює неможливість добровільного виконання зобов'язання і намагається сховати наявне (або залишкове) майно від вимог кредиторів, або умисно вирішує не виконувати свої обов'язків перед кредитором (що доволі часто можна спостерігати у справах про поділ майна подружжя при розлученнях) [16]; важливими факторами також є ціна договору (чи вона відповідає ринковій), наявність або відсутність оплати ціни договору контрагентом боржника [16]. В цілому ж можна приєднатися до висловленої Великою Палатою Верховного Суду правової позиції відповідно до якої «у силу гнучкості та різноманіття цивільних правовідносин вичерпний та закритий перелік обставин, за яких той чи інший правочин слід вважати фраздаторним, відсутній» [12].

Викладені вище ознаки фраздаторного правочину дозволяють визначити його суб'єктивну та об'єктивну сторону: суб'єктивна сторона полягає у тому, що, по-перше, боржник усвідомлює, що має дійсне або таке, що виникне у майбутньому зобов'язання перед кредитором. Стосовно майбутнього зобов'язання боржника Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду уточнив, що фраздаторним є, зокрема, правочин «вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним» [17]. Наприклад, це може бути настання строку платежу за кредитним договором після пільгового періоду.

По-друге, через намір, який в українській судовій практиці характеризується як такий, що спрямований на заподіяння шкоди іншій особі і зазвичай супроводжується посиланням на статтю 13 Цивільного кодексу України [12]. Намір боржника на заподіяння шкоди встановлюється через наявність ознак фраздаторності.

удаторного правочину, про які зазначалося вище (відплатність правочину, час його укладення, ринковість ціни тощо). В італійській цивілістичній доктрині, як видається, застосовується більш прагматичний підхід, відповідно до якого розрізняються 2 ситуації: перша – до виникнення вимоги кредитора до боржника. Для цього необхідна наявність у боржника прямого умислу, спрямованого на завдання шкоди майбутньому кредиторові: оспорюваний правочин має виглядати як елемент заздалегідь спланованої схеми, метою якої є штучне створення стану, що перешкоджає задоволенню його майбутніх вимог. На відміну від наведеної вище ситуації з майбутнім кредитором, де необхідний спеціальний умисел (*dolo specifico*), для правочину, вчиненого після виникнення вимоги, достатньо самого лише знання боржника про шкідливість своїх дій для кредитора; до того ж наявність такого знання, як правило, презюмується [15, с. 71]. Запропонована модель видається ефективнішою для захисту кредитора, оскільки поєднує два стандарти: щодо наявного кредитора вона полегшує доказування через презумпцію обізнаності боржника про шкідливість правочину, а щодо майбутнього кредитора – поширює захист на випадки завчасної підготовки боржника до заподіяння шкоди кредитору.

Важливе значення має також суб'єктивна сторона третьої особи (набувача майна), адже саме вона виступає одним із елементів (на рівні із ринковою ціною і проведенням фактичної оплати) захисту добросовісного набувача від вимог кредитора. На жаль, українська доктрина фраздаторних правочинів не висуває будь-яких спеціальних вимог до усвідомлення набувача про участь у фраздаторному правочині. Оскільки правовим наслідком фраздаторності правочину є його недійсність, то застосовними юридичними способами повернення майна у власність боржника є або реституція, або витребування майна з чужого незаконного володіння, у випадку якщо майно вибуло із власності першого набувача. У разі застосування реституції набувач майна повністю позбавлений будь-

якого захисту, а при витребуванні майна з чужого незаконного володіння застосовується загальний стандарт, передбачений статтею 388 Цивільного кодексу України, тобто «не знав і не міг знати» про те, що боржник не права відчужувати своє майно. Така ситуація є очевидною прогалиною у регулюванні наслідків фраздаторних правочинів, оскільки захист добросовісного набувача передбачала ще римська конструкція *actio Pauliana*, а виправданням втручання у майнові права набувача (як особи, що немає жодного відношення до кредитора) є факт його залученості до реалізації зловмисного наміру боржника [15, с. 21]. У німецькій цивілістичній доктрині наголошується на тому, що набувач, як особа, що зобов'язана повернути майно, є головним потерпілим при оскарженні фраздаторного правочину. Отже, для забезпечення справедливості та врахування інтересів усіх сторін інтереси набувача повинні мати відповідну вагу при визначенні права кредитора на оскарження [13, с. 156]. Такий захист в італійській доктрині позову про скасування (*azione revocatoria*), що є аналогом *actio Pauliana*, реалізується через те, що у випадку планування боржником вчинення фраздаторного правочину (до виникнення вимоги кредитора) набувач має бути обізнаний із наміром боржника заподіяти шкоду кредитору, а після виникнення вимоги кредитора – простого усвідомлення, що фраздаторний правочин заподіє шкоду кредитору [15, с. 72–73].

Об'єктивна сторона фраздаторного правочину полягає у тому, що він: а) функціонально спрямований на повне або часткове унеможливлення виконання рішення суду або задоволення вимоги кредитора; б) боржник зловживає своїми правами та діє недобросовісно. У судовій практиці Верховного Суду добросовісність визначається як «певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення» [18]. Іншими словами, недобросовісність боржника при вчиненні фраздаторного правочину виявляється у свідомому відхиленні від цього стандарту: боржник обирає таку модель пове-

дінки, яка зовні зберігає видимість правомірності здійснення цивільних прав, проте за своєю суттю спрямована на шкоду інтересам кредитора. Зловживання правом тут полягає не в порушенні конкретних імперативних приписів, а у використанні приватно-правового інструментарію всупереч його соціально-економічному призначенню. Така поведінка об'єктивно проявляється в тому, що фраздаторний правочин, зазвичай, не має економічного сенсу для боржника: майно передається безоплатно або продається за заниженою ціною, боржник не отримує розрахунків тощо. В деяких випадках шкода кредитором може не мати майнового виразу. Наприклад, в італійській цивілістичній літературі зазначається, що підставою для оскарження правочину в судовому порядку з використанням конструкції *azione revocatoria* також є, наприклад, заміна боржником одного активу іншим, менш ліквідним (на який складніше звернути стягнення), навіть без зменшення загальної вартості майна боржника [15, с. 78–79]; в) наслідком укладення фраздаторного правочину є відсутність достатнього майна для задоволення вимог кредиторів. Цей критерій потребує уточнення: в межах процедури банкрутства недостатність майна встановлюється об'єктивно й кількісно шляхом зіставлення сукупного розміру кредиторських вимог із виручкою від реалізації активів боржника арбітражним керуючим. Натомість у позаконкурсному оспоруванні фраздаторного правочину від кредитора не вимагається встановлення точного кількісного співвідношення активів і пасивів боржника, оскільки обов'язок довести наявність іншого майна, достатнього для задоволення його вимог, покладається на боржника, а підтвердження такої достатності тягне за собою відмову в задоволенні позову [19].

В Огляді судової практики Верховного Суду щодо оспорування фраздаторних правочинів (правочинів, вчинених боржником на шкоду кредиторам) за 2018–2023 роки виокремлено категорії справ, у яких суд визнавав правочини фраздаторними. Переважну більшість становлять правочини щодо відчуження майна (договори дарування

та купівлі-продажу); окрему групу утворюють шлюбні договори, а також односторонні правочини (зокрема видача довіреності) [20]. Утім, доктрина фраздаторних правочинів є ширшою: окрім відчуження майна, вона поширюється і на випадки прийняття боржником додаткових зобов'язань (через укладення додаткових цивільно-правових договорів), і на надання ним власного майна в забезпечення власного боргу або боргу третьої особи, тим самим змінивши черговість задоволення вимог кредиторів.

Слід відзначити, що італійська доктрина *azione revocatoria* пропонує набір рішень, які покликані забезпечити права кредиторів у випадку зміни черговості задоволення їхніх вимог. У разі, якщо зменшення активів боржника відбулося внаслідок прийняття ним додаткових зобов'язань, кредитор, за умови, що нове зобов'язання залишається невиконаним, отримує перевагу в порядку виконання перед особою, яка набула щодо боржника право вимоги на підставі нового зобов'язання (іншими словами, первинний кредитор внаслідок задоволення *azione revocatoria* повинен отримати грошові кошти від боржника, які він зобов'язався сплатити наступному кредиторам за новим договором). Якщо ж це зобов'язання вже виконане, тоді кредитор має право звернути стягнення на майно, передане боржником новому кредиторам на виконання згаданого зобов'язання, за умови доведення наміру нового кредитора, аналогічного тому, який повинен мати набувач майна. Якщо ж зменшення активів боржника сталося внаслідок встановлення ним забезпечення за власним або чужим боргом, задоволення позову про скасування надає кредиторам, який звернувся з таким позовом, перевагу перед вимогами того кредитора, на користь якого це забезпечення було встановлено [15, с. 65, 71–73]. Запропоновані італійською доктриною рішення забезпечують кредиторам ефективний спосіб захисту у випадках, коли визнання правочину недійсним може бути недоцільним або нашкодити боржнику. Наприклад, наявність боргу перед іншими кредиторами не є достатньою підставою для заборони боржнику

укладати додаткові договори, оскільки звернення кредитора із позовом про визнання таких договорів недійсними фактично зводиться до заборони на їх укладення. Те саме стосується й укладання позик, забезпечених майном боржника. Проте навіть у таких випадках кредитор повинен мати захист своїх прав.

В продовження теми правових наслідків фраздаторних правочинів слід зазначити, що характерною особливістю української доктрини є збереження підходу щодо абсолютної недійсності фраздаторного правочину. Незважаючи на те, що в Європейському союзі, до законодавства якого в межах євроінтеграційних зобов'язань Україна повинна здійснювати адаптацію свого національного законодавства, не склалося уніфікованого підходу до *actio Pauliana*, деякі ознаки можна знайти у практиці Суду справедливості ЄС. У справі «Feniks Sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL» Суд відзначив, що «*actio Pauliana* ґрунтується на особистому позові кредитора до боржника і має на меті захистити будь-яке забезпечення, яке він може мати щодо майна боржника» (пункт 40 рішення) [21].

Особистий характер позову *actio Pauliana* виявляється у правових наслідках, настання яких він обумовлює. Якщо звернутися до класичної цивілістичної кодифікації доктрини *actio Pauliana*, зокрема до статті 1167 Кодексу Наполеона, то там лаконічно зазначалося, що кредитори «також можуть від власного імені оскаржувати дії боржника, вчинені з метою порушення їхніх прав». Така стислість мала свої наслідки: вона обумовила рецепцію римської доктрини відповідно до якої боржник та набувач майна повинні свідомо вчиняти дії на шкоду кредиторам (*conscius fraudis*) (окрім випадку безоплатної передачі майна), правочин визнавався недійсним, а майно підлягало поверненню до складу активів боржника внаслідок реституції [22, с. 208–209]. Проте вже в статті 1341-2 оновленого Цивільного кодексу Франції зазначається, що юридичним наслідком задоволення *actio Pauliana* є не недійсність правочину, а «визнання непротиставними щодо нього [кредитора. Коментар мій – Є.Т.] право-

чинів» (*faire déclarer inopposables à son égard*) [23]. Аналогічну норму можна знайти і в німецькому Законі про оскарження правових дій боржника поза процедурою банкрутства (*Gesetz über die Anfechtung von Rechtshandlungen eines Schuldners außerhalb des Insolvenzverfahrens*, скорочено – *Anfechtungsgesetz*), де у статті 11 зазначено, що майно, яке внаслідок оспорюваної юридичної дії було відчужено, передано або від якого боржник відмовився, «має бути надане у розпорядження кредитора» (*zur Verfügung gestellt werden*) в обсязі, необхідному для задоволення вимог кредитора [24]. Отже, сучасне нормативне регулювання в найбільш розвинутих європейських країнах закріплює модель не абсолютної, а так званої відносної недійсності фраздаторного правочину.

Зміст цієї теоретичної концепції, як видається, отримав найбільш повне обґрунтування в італійській цивілістичній доктрині. Класична модель *actio Pauliana* виглядала як покарання боржника і набувача за обман кредитора (правочин визнається недійсним, а майно передається знову у власність боржника). На противагу такому підходу, італійський позов про скасування (*azione revocatoria*) поєднує ознаки сурогатційного позову (*azione surrogatoria*) та забезпечувального арешту (*sequestro conservativo*). Сурогатційний позов полягає у тому, що дозволяє запобігти зменшенню розміру активів боржника через дозвіл кредитору, в певному обсязі, замінити боржника у вчиненні певних дій, а забезпечувальний арешт усуває небезпеку вилучення майна шляхом забезпечення його призначення для задоволення вимог кредитора. Незважаючи на складну термінологію, на практиці це означає, що наслідками задоволення позову про скасування є так звана відносна недійсність правочину: такий правочин продовжує бути дійсним для боржника і набувача майна (як і для будь-яких інших третіх осіб), проте у кредитора виникають права на спірне майно, яке продовжує перебувати у набувача. Якщо строк платежу за вимогою настав, кредитор має право звернути стягнення на спірне майно, що перебуває у власності набу-

вача (так званий виконавчий позов); якщо ж такий строк ще не настав – кредитор має право вимагати накладення на це майно арешту з метою подальшого звернення стягнення, коли настане строк виконання зобов'язання (так званий забезпечувальний позов). В італійській доктрині *azione revocatoria* також належним чином врегульовано правове становище набувача щодо нерухомого майна та рухомого майна, що підлягає реєстрації, отриманого від боржника, за умови відносної недійсності фrawdаторного правочину: набувач має можливість відчужити отримане від боржника майно на користь наступного добросовісного набувача. В такому випадку права кредитора на саме майно припиняються, однак за ним зберігається право вимоги до першого набувача щодо повернення винагороди, отриманої за таке відчуження. У випадку відчуження майна недобросовісному покупцю (*mala fide*), або передачі майна безоплатно, права кредитора, які він отримав внаслідок задоволення позову про скасування, слідують за майном [15, с. 23, 57–58, 87, 93–94]. Отже, в сучасних європейських цивілістичних доктринах особистий характер позову *actio Pauliana* розкривається через характер його правових наслідків, які наділяють кредитора можливістю звернути стягнення або арештувати майно, змінити черговість виконання зобов'язань боржником, або нівелювати пріоритет звернення стягнення на майно боржника третіми особами, який виникає внаслідок реєстрації застави або іпотеки.

Actio Pauliana має тісний зв'язок і з конкурсним оскарженням фrawdаторних правочинів. Класичний римський позов *actio Pauliana* подавався не персонально кредитором, а ліквідатором майна боржника у випадках, коли наявних активів було недостатньо для задоволення вимог усіх кредиторів [15, с. 13]. Проте позаконкурсне та конкурсне оскарження фrawdаторних правочинів має суттєву різницю: в першому випадку кредитор намагається задовольнити свої індивідуальні вимоги, а у другому випадку арбітражний керуючий або кредитор боржника діють в інтересах всіх кредиторів, оскільки процедура

банкрутства передбачає задоволення вимог почергово. Це обумовлює і різні правові наслідки: при позаконкурсному оскарженні кредитор наділяється розглянутими вище правами щодо майна та зобов'язань боржника, а при конкурсному оскарженні майно підлягає поверненню до складу майна боржника з метою його подальшої реалізації та розподілу отриманих коштів між кредиторами. Саме такий підхід реалізований у Німеччині: у § 143 німецького Закону про банкрутство (*Insolvenzordnung*) зазначено, що майно «повинно бути повернуто», водночас згідно з § 11 Закону про оскарження правових дій боржника поза процедурою банкрутства (*Anfechtungsgesetz*) майно має бути «надано». «Надання» не передбачає обов'язку здійснення активних дій щодо передачі отриманого від боржника майна, проте набувач «має терпіти примусове стягнення з нього» [13, с. 134].

Варто відзначити, що німецька цивілістична доктрина обґрунтовує обов'язок набувача «терпіти примусове стягнення» впливом не приватного (цивільного) права, а саме публічного: німецький вчений Готхард Паулус ще у 1956 році сформулював висновок, відповідно до якого втручання у право набувача на володіння отриманим від боржника майном не є змістом будь-якого приватно-правового обов'язку, проте покладається на нього в силу повноважень органу, який здійснює примусове виконання [13, с. 153]. Іншими словами, правова природа фrawdаторного правочину та пов'язаних із ним способів захисту полягає у тому, що це всього лише допоміжний механізм для забезпечення регламентованих державою публічно-правових процедур звернення стягнення на майно боржника.

Своєрідність української доктрини фrawdаторних правочинів зумовлена тим, що вона розвивалася не як самостійна концепція позаконкурсного захисту кредитора, а через екстраполяцію механізму конкурсного оскарження на правочини, вчинені поза процедурою банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчого провадження. Така ґенеza зумовила змішування двох різних за природою інструментів. З огляду на це доцільним видається законодавче розмежування

цих двох правових інститутів за їх «природним нормативним середовищем»: положення про позаконкурсне оскарження фраздаторних правочинів слід закріпити у Цивільному кодексі України, а правила конкурсного оскарження – залишити у Кодексі України з процедур банкрутства.

Висновки. Отже, розглянутий емпіричний матеріал дає підстави для таких висновків: 1) українська доктрина позаконкурсного оскарження фраздаторних правочинів є результатом екстенсивного розширення цієї юридичної конструкції, яка застосовувалася в процедурах банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчому провадженні; 2) внаслідок цього механізми конкурсного та позаконкурсного оскарження фраздаторних правочинів мають один і той самий набір способів захисту (недійсність правочину та реституція), що не відповідає їх правовій природі. При конкурсному оскарженні арбітражний керуючий або окремий кредитор боржника виступають від імені групи осіб, оскільки процедури банкрутства встановлюють черговість задоволення вимог кредиторів, а при позаконкурсному оскарженні задовольняються індивідуальні вимоги кредитора (особистий характер позову *actio Pauliana*); 3) особистий характер позаконкурсного оскарження фраздаторних правочинів

обумовлює необхідність: а) функціонального виділення та закріплення цього правового інституту у Цивільному кодексі України, а конкурсного – у Кодексі України з процедур банкрутства; б) вироблення нових специфічних способів захисту для позаконкурсного оскарження, які б передбачали можливість слідування вимоги кредитора за відчуженим майном боржника, можливість накладення арешту на майно, скасування пріоритету у черговості задоволення вимог при передачі майна в заставу або іпотеку, зміни черговості виконання зобов'язань боржником; 4) також з метою недопущення свавільного втручання у право на мирне володіння майно існує об'єктивна необхідність у закріпленні положень про *bona fide* (добросовісного) набувача майна боржника; 5) типізація (як узагальнення типового перебігу подій) фраздаторних відносин обумовлює нормативне встановлення презумпції обізнаності набувача (в тому числі пов'язаних або афілійованих осіб) про шкідливість правочину для кредитора (частково реалізовано через судову практику Верховного Суду); 6) в силу об'єктивної можливості боржника здійснювати підготовку до вчинення правочину на шкоду для майбутнього кредитора, доцільно було б поширити доктрину фраздаторних правочинів і на такі випадки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 19.05.2026).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2024 у справі № 916/379/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> (дата звернення: 19.05.2026).
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 19.05.2026).
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Špaček, s.r.o. v. the Czech Republic» (заява № 26449/95) від 09.11.1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58358> (дата звернення: 19.05.2026).
5. Цивільний кодекс України: проект Закону України за реєстраційним № 15150 від 09.04.2026. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/eeb8b434-3f3f-4a6f-810f-5a5b2f23431b](https://itd.rada.gov.ua/eeb8b434-3f3f-4a6f-810f-5a5b2f23431b) (дата звернення: 19.05.2026).
6. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В.І. від 14.02.2018 у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення: 20.05.2026).
7. Беяневич О.А. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраздаторного правочину. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраздаторного правочину. *Правничий часопис Донецького національного університету*

імені Василя Стуса. № 2 (2021). С. 14–23. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.2> (дата звернення: 20.05.2026).

8. Надієнко О.І. Фраудаторні правочини у цивільному праві України: переваги та недолік. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 237–239. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/54> (дата звернення: 20.05.2026).

9. Ципляк П.С. Історико-правовий аналіз інституту оскарження фраудаторних дій боржника. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 3. С. 474–479. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.72> (дата звернення: 20.05.2026).

10. Зозуляк О.І., Попович Т.Г. Фраудаторні та фіктивні правочини у контексті переходу майна заборонених політичних партій у власність держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. № 4. С. 232–250. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-4-232> (дата звернення: 20.05.2026).

11. Fermus-Bobowiec A. Actio Pauliana w polskim prawie cywilnym na tle dorobku XIX-wiecznej nauki prawa. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2013. Vol. 19. P. 119–130. URL: <https://journals.umcs.pl/sil/article/download/1038/822> (дата звернення: 20.05.2026).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 у справі № 910/6654/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134266626> (дата звернення: 22.05.2026).

13. Schmidt S. Die Systematik der Voraussetzungen einer Gläubigeranfechtung : Ein Diskussionsvorschlag zur Vermeidung von Kasuistik : Inaugural-Dissertation. Bonn : Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2018. 412 S. URL: <https://bonndoc.ulb.uni-bonn.de/xmlui/bitstream/handle/20.500.11811/7462/5112.pdf> (дата звернення: 25.05.2026).

14. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.12.2025 у справі № 914/364/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132590273> (дата звернення: 22.05.2026).

15. Bailo Leucari M. L'evoluzione dell'azione revocatoria ordinaria: la tutela dei creditori nei fenomeni di separazione patrimoniale. PhD diss., Università degli Studi di Milano-Bicocca. 2012. URL: https://www.boa.unimib.it/retrieve/e39773b1-8848-35a3-e053-3a05fe0aac26/Phd_unimib_724558.pdf (дата звернення: 20.05.2026).

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140913> (дата звернення: 22.05.2026).

17. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 24.07.2019 у справі № 405/1820/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308> (дата звернення: 22.05.2026).

18. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.05.2018 у справі № 449/1154/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536892> (дата звернення: 22.05.2026).

19. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 08.03.2023 у справі № 127/13995/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109547239> (дата звернення: 22.05.2026).

20. Огляд судової практики Верховного Суду щодо оспорування фраудаторних правочинів (правочинів, вчинених боржником на шкоду кредитору) у цивільних спорах : рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018–2023 роки. Верховний Суд. Київ, 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Tematychnyi_ohliad_fraudatorni_pravochyny_21_02_2024.pdf (дата звернення: 03.06.2026).

21. Рішення Суду справедливості Європейського Союзу «Feniks Sp. z o.o. v. Azteca Products & Services SL» від 04.10.2018 у справі C-337/17. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0337> (дата звернення: 25.05.2026).

22. Vaquer A. From Revocation to Non-opposability: Modern Developments of the Paulian Action. *Regional Private Laws and Codification in Europe* / eds.: H. L. MacQueen, A. Vaquer, S. Espiau Espiau. Cambridge : Cambridge University Press,

2003. P. 199–212. URL: https://www.researchgate.net/profile/Antoni_Vaquer/publication/292087994_From_revocation_to_non-opposability_Modern_developments_of_the_Paulian_action/links/5923d863458515e3d40b9bf4/From-revocation-to-non-opposability-Modern-developments-of-the-Paulian-action.pdf (дата звернення: 20.05.2026).

23. Code civil : Loi du 21 mars 1804. Art. 1341-2 (Action paulienne). Version consolidée au 1 janvier 2024. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032035227 (дата звернення: 25.05.2026).

24. Gesetz über die Anfechtung von Rechtshandlungen eines Schuldners außerhalb des Insolvenzverfahrens (Anfechtungsgesetz – AnfG) vom 5. Oktober 1994 : BGBl. I S. 2911 : zuletzt geändert durch Art. 3 G v. 29. März 2017 I 654. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/anfg_1999/AnfG.pdf (дата звернення: 25.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 18.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)